

अछामी लिङ्ग व्यवस्था

हर्कबहादुर शाही*

सारसंक्षेप

अछामी भाषाको परिचय दिई यस भाषाको लिङ्ग व्यवस्था पहिचान गर्नु मूल उद्देश्य रहेको प्रस्तुत लेख गुणात्मक प्रकृतिको रहेको छ । क्षेत्र अध्ययन विधिको उपयोग गरिएको यो अध्ययन वर्णनात्मक रहेको छ । अछामी भाषा बोल्ने सम्पूर्ण अछामी भाषी वक्ता यस अध्ययनको जनसङ्ख्या हुन भने पान्सय दरा (क्षेत्र) का उमेरगत, लिङ्गगत, जातिगत, साक्षर र निरक्षरताका आधारमा २० जना अछामी भाषी वक्तालाई उद्देश्यपूर्ण नमुनाका रूपमा छनौट गरी श्रव्य सामग्रीका माध्यमबाट विभिन्न क्षेत्रमा बोलिने अछामी भाषाका पाठहरू सङ्कलन गरी टुलबक्सको सहायताले इन्टरलिङ्गराइज गरिएको छ । लियाङ्कन गरिएका पाठलाई व्याकरण सिद्धान्तका सहायताले अछामी लिङ्गभेदको विश्लेषण गरिएको छ । भारोपेली समूहको अछामी भाषा अछाम जिल्लामा बोलिन्छ । यस भाषामा लेखिएका अभिलेख, साहित्य, व्याकरण र स्नातकोत्तरदेखि विद्यावारिधिसम्मका लोकसाहित्य र भाषाका विविध पक्षमा गरिएका अनुसन्धानले यसको स्वतन्त्र भाषिक अस्तित्व कायम गर्न सघाएको पाइन्छ । अछामी भाषाका लिङ्गभेदको प्रभाव नाम, विशेषण, क्रियाविशेषण र कोटिकरमा रहेको पाइन्छ । यस भाषामा मानवेत्तर गाईमा पनि स्त्रीलिङ्गको भेद पाइनु, मानवीय जना कोटिकरको स्त्रीलिङ्ग जनी हुनु र स्थानिक क्रियाविशेषणमा पनि लिङ्गभेद पाइनु यस भाषाका आफ्ना छुट्टै लिङ्गगत विशेषता हुन् ।

प्रमुख शब्दावली : अछामी भाषा, लिङ्ग व्यवस्था, सङ्गति, कोटिकर, स्थानिक क्रिया विशेषण, टुलबक्स, व्याकरण, भारोपेली, इन्टरलिङ्गराइज ।

अछामी भाषाको परिचय

अछामी भाषा भारोपेली समूहको भाषा हो । यो भाषा नेपालको सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको अछाम जिल्लामा बोलिन्छ । बसाइसराइका कारणले कैलाली, बाँके, बर्दिया, महेन्द्रनगर, काठमाडौं र भारतमा समेत यो भाषा बोलिन्छ । विभिन्न अनुसन्धानकर्ताले अछामी भाषालाई नेपाली भाषाको भाषिकाका सूचीमा समावेश गरेका थिए । यस भाषालाई सांस्कृत्यायन (इ. १९६०) ले पश्चिम नेपालीअन्तर्गतको भाषिका, पोखरेल (२०३१ : ४४) ले नेपाली भाषाको ओरपच्छिमा भाषिकाअन्तर्गत र बन्धु (२०३६: ६३) ले केन्द्रीय नेपाली भाषिका समूहअन्तर्गत समावेश गरेका थिए । पोखरेल (२०५०) ले फेरि पनि ओरपच्छिमा भाषिकाको उपभाषिका, रेग्मी (२०२५) ले केन्द्रीय नेपाली भाषिका समूहको स्वतन्त्र भाषिका, आचार्य (इ. १९९१) ले सेती अञ्चलका पहाडी जिल्लामा बोलिने भाषिका, शर्मा र बराल (२०५०) ले पश्चिमेली भाषिका र निरौला (२०५०) र ढुङ्गाना (२०५३) ले अछामीलाई स्वतन्त्र भाषिकाको रूपमा स्विकारेको पाइन्छ । तिमिल्सैना (२०५०) ले अछामी बम्फाडी भनेर अछाम बम्फाड र डोटीको उत्तर पूर्वमा बोलिने भाषिकालाई एउटै भाषिका मानेका छन् । इथ्नोलग (२००९ : ४९३) मा नेपालीका सात

* शिक्षा विषयका सहप्राध्यापक डा. शाही त्रि.वि. अन्तर्गत शिक्षा क्याम्पस, सुर्खेतमा प्राध्यापनरत हुनुहुन्छ ।

ओटा भाषिका निर्धारण गरेर अछामीलाई छुट्टै भाषिका मानिएको छ । २०६८ साल पहिले स्वदेशी र विदेशी अनुसन्धानकर्ताहरूका अध्ययनअनुसार अछामीलाई नेपाली भाषाको भाषिकाका रूपमा लिइएको पाइन्छ ।

भाषा अध्ययनका सिलसिलामा नेपालको जनगणना २०६८ ले नेपाली भाषाको प्रचलित अछामी भाषिकालाई भाषाका रूपमा स्विकारी नेपालका १२३ मातृभाषाको सूचीमा सूचीकृत गरिसकेकाले यो नेपालीको भाषिका नभई छुट्टै भाषाका रूपमा स्थापित भएको छ । शाही (२०७०) ले वर्डसर्भ भन्ने कम्प्युटेस्नल लिङ्गिस्टिक्सको भाषा र भाषिका छुट्ट्याउने सफ्टवेयरको प्रयोग गरेर शाब्दिक समानता परीक्षण गर्दा अछामीलाई नेपालीको भाषिका नभई छुट्टै भाषाका रूपमा स्थापित गरेका छन् । नेपालको समाज भाषा वैज्ञानिक सर्वेक्षणले प्रयोग गरेको आधारभूत शब्दावलीका आधारमा उक्त उपकरणबाट नेपालीसँग मिल्ने शब्दहरू अछामीमा ४४ प्रतिशत मात्र पाइएका छन् । ब्लेयर (१९९०: २४) का अनुसार दुई भाषाका आधारभूत शब्दावलीमा ६० प्रतिशतभन्दा बढी समानता भयो भने मात्र दुइटै भाषिक भेदमध्ये एउटालाई अर्काको भाषिका भन्न मिल्छ, त्योभन्दा कम शाब्दिक समानता भए ती दुइटै भाषिक भेदलाई भाषा वैज्ञानिक आधारमा फरक-फरक भाषा मान्नु पर्छ । यसबाट अछामी नेपालीको भाषिका नभई वेग्लै भाषा भएको पुष्टि हुन्छ । नेपालको राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को तथ्याङ्कअनुसार यो भाषा बोल्नेको सङ्ख्या १,४२,७८७ रहेको छ । पहलमान सिंह स्वारको 'लालुभागा' (नाट्य कृति) र 'श्लोक सङ्ग्रह' (कविता संग्रह) यस भाषामा लेखिएका आफ्नै मौलिक साहित्यिक कृति हुन् भने अर्जुन बुढाको 'पुस्रो कथुरो' (वि.सं. १९४८) र काशी जोइसीको 'अछाम मल्लो भैसोल्या अभिलेख' (वि.सं. १९३६) यस भाषाका प्राचीन अभिलेख हुन् । अछामी भाषाको अध्ययन (२०७०) र अछामी भाषिका र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन (२०७२) यस भाषामा भएका विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध हुन् । अछामी व्याकरण (२०७२) र अछामी भाषाका नमुना पाठ (२०७२) यस भाषाको व्याकरण र यस भाषामा लेखिएका पाठहरू हुन् । यस भाषा केन्द्रित भएर स्नातकोत्तर तहमा विभिन्न भाषिक र लोकसाहित्यिक अध्ययन भएको पाइन्छ । शाही (२०५५) ले अछामी भाषिका : एक अध्ययन, न्यौपाने (२०५९) ले सान्तडी भाषिका : एक अध्ययन, उपाध्याय (२०६१) ले अछामी गालीको अध्ययन, शाह (२०६४) ले अछामी भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन, घोडासैनी (२०६४) ले अछामी भाषिकाको शब्दकोश निर्माण, अधिकारी (२०६४) ले अछामी मागल गीतको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण, उपाध्याय (२०६४) ले अछामी लोक कथाको संरचनात्मक अध्ययन, शाह (२०६६) ले बैजनाथ क्षेत्रमा बोलिने स्थानीय भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिविचको व्यतिरेकी विश्लेषण, पाण्डे (२०६७) ले अछाम आठसय क्षेत्रमा बोलिने स्थानीय भेद र स्तरीय नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन, सोडारी (२०६७) अछामी भाषिकामा रहेका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन, शाही (२०६८) ले मानक नेपाली भाषा र अछाम वीरपथ क्षेत्रमा बोलिने नेपाली भाषिक भेदको उच्चारणगत, शब्द वर्ग र कारक विभक्तिको तुलनात्मक अध्ययन, तिमिल्सिना (२०६८) ले अछाम कुइका क्षेत्रमा बोलिने स्थानीय भाषिक भेद र स्तरीय नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिविचको तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकमा शोधपत्र लेखिएको पाइन्छ । यो भाषा ऐतिहासिक रूपमा पनि नेपाली भाषाको जननी हो । जननीलाई भाषिका भन्नु आमालाई अनादर गरेको ठानिन्छ । वैयक्तिक सचेतताका कारण पनि अहिले हरेक मातृभाषीले आफ्नो भाषा संरक्षण र

समृद्धिका लागि भाषाको विकासमा अग्रसर भएका कारण जनगणनामा पनि अछामीलाई भाषाको सूचीमा राखिएको छ । यसरी यस भाषाका अभिलेख, साहित्य, व्याकरण लेखिनु, विद्यावारिधि तहसम्म अनुसन्धान हुनु र जनगणनामा समेत सूचीकरण भएकाले यो नेपाली भाषाको भाषिका नभई बेग्लै भाषा हो । यस भाषाको भौगोलिक क्षेत्रलाई पूर्व र दक्षिणमा कर्णाली नदी, पश्चिममा सेती नदी र उत्तरमा पर्वत हिमशृङ्खलाले छुट्याएको छ ।

शोधविधि

अछामी भाषाको परिचय दिई त्यस भाषाको लिङ्ग व्यवस्थाका विशेषताको पहिचान गर्नु मूल उद्देश्य रहेको प्रस्तुत लेखको प्रकृति गुणात्मक रहेको छ । क्षेत्र अध्ययन विधिको उपयोग गरिएको प्रस्तुत अध्ययन वर्णनात्मक ढाँचामा रहेको छ । अछामी भाषा बोल्ने सम्पूर्ण अछामी भाषी वक्ता यस अध्ययनको जनसङ्ख्या हुन् भने पान्सय दरा (क्षेत्र) का उमेरगत, लिङ्गगत, जातिगत, साक्षर र निरक्षरताका आधारमा २० जना अछामी भाषी वक्तालाई उद्देश्यपूर्ण नमुनाका रूपमा छनौट गरी श्रव्य सामग्रीका माध्यमबाट विभिन्न क्षेत्रमा बोलिने अछामी भाषाका पाठहरू सङ्कलन गरी टुलबक्सको सहायताले इन्टरलिङ्गराइज गरिएको छ । लिप्याङ्कन गरिएका पाठलाई विभिन्न व्याकरणका सहायताले अछामी लिङ्गभेदको विश्लेषण गरिएको छ । अछाम जिल्लामा बोलिने अछामी भाषाका नामिक पद, विशेषण पद, कोटिकर र क्रियाविशेषणमा प्रयुक्त लिङ्गभेदमा प्रस्तुत अध्ययन सीमित रहेको छ ।

लिङ्गको परिचय

लिङ्ग शब्दको प्रयोग चिन्ह, लक्षण, प्रमाण, शिव प्रतिभा, पुरुषेन्द्रिय आदि अनेक सन्दर्भमा भेटिन्छ । जुन शब्दको जाति पुरुष हुन्छ त्यसलाई पुलिङ्ग र जुन शब्दको जाति स्त्री हुन्छ त्यसलाई स्त्रीलिङ्ग भनिन्छ (तिवारी, २०२० : ५७४) । श्रेणी वा प्रकारलाई लिङ्ग भनिन्छ । यसले व्याकरणमा शब्दको रूप तात्त्विक र वाक्य तात्त्विक श्रेणीकरण गर्दछ लायन्स (१९७१: २७०) नामिक पदको सङ्गतिगत भेदले देखिने अर्थ भेदलाई लिङ्ग भनिन्छ (पोखरेल, २०५६ : ८७) । चन्द्रिका व्याकरणले नामबाट स्त्री, पुरुष, निर्जीव बुझिने शब्दलाई लिङ्ग मानेको छ भने बृहत् नेपाली व्याकरणमा शब्दमा रहेको पुरुष, स्त्री, निर्जीव जातिलाई बुझाउने शक्तिलाई लिङ्ग भनिएको छ ।

मूलतः लिङ्गभेद गर्दा प्राकृतिक लिङ्ग र भाषिक लिङ्ग दुई अलग-अलग विषयको ज्ञान हुन आवश्यक छ । माथिका लायन्स र पोखरेलका बाहेक अन्य परिभाषाहरू प्राकृतिक लिङ्गका लागि दिइएको परिभाषा हुन् । किनभने प्राकृतिक लिङ्गभेद र भाषिक लिङ्गभेदमा अन्तर हुन्छ । भाषिक लिङ्गान्तर्गत स्त्री र पुरुष छुट्टयाउने शब्दको शक्ति मात्रै लिङ्ग होइन । लिङ्ग व्याकरणिक कोटीको एउटा चिह्न हो । लिङ्गले स्त्री पुरुष छुट्टयाउँछ, तर त्यसबाहेक आकार, आयतन, मूर्त, अमूर्तका आदर र कोटिकरका आधारमा पनि लिङ्गका भेद हुन्छन् । माधव पोखरेलका अनुसार भारोपेली अधिकांश भाषामा लिङ्गभेद हराउँदै गइरहेको छ, जस्तै : आसामी, उडिया, बङ्गाली आदि भारोपेली र लिम्बू, तामाङ, मगर आदि भोट-बर्मेली भाषाहरूमा लिङ्गभेद पाइँदैन । भारोपेली भाषाहरूमा लिङ्गभेद हराउनुको कारण भोट-बर्मेली भाषाहरूको प्रभाव हो । नेपाल बाहेक भारतीय नेपालीमा पनि हिजोआज लिङ्गभेद लेख्य रूपमा मात्रै छ कथ्यमा छैन । दार्जिलिङ, कालेबुङ र खर्साङतिर बोलिने नेपाली भाषामा लिङ्गभेद पाइँदैन । लिङ्गभेदका सम्बन्धमा पोखरेल (२०५६) का अनुसार नाम र क्रियापद अनि नाम र विशेषणको पदसङ्गतिका आधारमा नेपाली मानवीय कोटिमा सात प्रकारका लिङ्गभेद

हुनसक्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ । संसारका कतिपय भाषामा लिङ्गभेद समाप्त हुँदै छ भने कतिपय भाषामा अधिक लिङ्गभेद भएका भाषा पनि रहेको पाइन्छ । यस्तै उदाहरणका रूपमा अफ्रिकाको बान्तु भाषालाई लिन सकिन्छ । त्यस भाषामा जम्मा ३३ ओटा लिङ्गभेद रहेका छन् । भाषामा ध्यान दिने वा अध्ययन गर्नेहरू र कतिपय खस भाषा भित्रकाहरूले मात्रै कथ्य भाषामा पनि लिङ्गभेद पाइन्छ । भारतीय नेपाली भाषामा लिङ्गभेद र आदरार्थीको प्रयोग विस्तारै कम हुँदै गइरहेको छ । त्यसैले भारतीय नेपाली भाषाको छुट्टै व्याकरण लेखिए त्यहाँ लिङ्गभेद हराएर जाने सम्भावना छ । अछामी भाषामा पनि लिङ्गभेदको प्रभाव नाम, विशेषण, क्रिया, क्रिया विशेषण र कौटिकारमा रहेको पाइन्छ । सर्वनाममा सन्दर्भअनुसार लिङ्गभेद भए पनि निरपेक्ष रूपमा भने सर्वनामले लिङ्ग व्यक्त गर्न सक्दैन ।

नाममा लिङ्ग

राम्याकि मितिनि घोगा गोड्डि छि

ramjaki mitini g^hoga god^di ts^hi

राम्याकि	मितिनि	घोगा	गोड्डि	छि
राम्या -कि	मित-इनि	घोगा	गोड्-इ	छ-इ
राम-सम्बका.स्त्री.	मित-स्त्री.	मकै	गोड्-स्त्री	छ-स्त्री

रामकी मितिनी मकै गोड्दै थिइन् ।

कोइ राम्दो छोर्याटि धेक्यापछि उइलाइ ल्याउनु पाया सुता छन् ।

koi ram^do ts^horja^ti dh^eekja pats^hi ui lai ljaunu paja sutta ts^han

कोइ	राम्दो	छोर्याटि	धेक्य	पछि
को-इ	राम्-ड्-ओ	छोर्-याट्-इ	धेक्-या	पछि
सर्व.अवधाप्र.	राम-विशे.- एव.पु.	छोर्-युवा-स्त्री.	देख्-पूकाकृ	नायो.
उइलाइ	ल्याउनु	पाया	सुत्ता छन्	
उ-इ -लाइ	ल्याउ-नु	पा-या	सुत्-आ छन्	
उ-अवधाप्र.कर्मका.	ल्याउ-पूकाकृ.	पा-पूकाकृ..	सोच् - बव. पु.योकि.अभूत.	

कुनै राम्री युवती देखेपछि उसलाई ल्याउन पाएको भए सोच्छन् ।

अछामी भाषाका मानवीय नाममा स्त्रीलिङ्ग र पुलिङ्गभेद पाइनुका साथै मानवेत्तर गाईमा पनि स्त्रीलिङ्गको भेद पाइन्छ । अन्य मानवेत्तर नाममा लिङ्गभेद पाइँदैन । नाम पद लिङ्गका आधारमा रूपायित नभई व्युत्पादन र वाक्यतात्त्विक अभिलक्षणका आधारमा हुन्छ ।

व्युत्पादनका आधारमा लिङ्गभेद

अछामी भाषामा मानवीय नाममा लिङ्ग अन्तरनिहित कोटिका रूपमा रहने हुँदा यसको सम्बन्ध रूपायनसँग नभई व्युत्पादनसँग देखिन्छ । खासगरेर इ, नि, इनि, यानि, लि प्रत्यय पुलिङ्ग नाममा जोडिदा स्त्रीलिङ्ग बन्दछ, जस्तै :

तेइ भूतिनिले तेइकि दुमै घरकि स्वास्निनका आँखासाँखा गाडि खन्ड ।

sātei b^hutinile teiki dumai g^haraki swasnika āk^hak^ha gaḍi k^handā

तेइ	भूतिनिले	तेइकि	दुमै घरकि स्वास्निका
ते-इ	भूत-इनि-ले	ते-इ-क्-इ	दुमै घर क्-इ स्वास्नि-का
त्यो.तिर्यक्.-अवधाप्र.	भूत-स्त्री.कका.	त्यो.तिर्यक्.-अवधाप्र.-सम्बका.-स्त्री.	दुबै घरसम्बका.-स्त्री.स्वास्नि-सम्बका.
आँखासाँखा	गाडिखन्ड		
आँखा-साँखा	गाड्-इ खन्ड		
आँखा-द्वित्व.	निका-पुकाकृ.निपा.		

त्यस भूतिनीले त्यस घरकी दुबै स्वास्नीका आँखासाँखा निकालेर ।

भनिकन भन्यो लमचुल्थ्यानि पन अब तल माछा माद्द गइ अधिल्ला दिन ।

b^hanikana b^hanjo lamatsult^hjani pana aba tala mats^ha madda gāi
 ḷg^hilla dina.

भनिकन	भन्यो	लमचुल्थ्यानि	पन	माछा	माद्द	गइ	अधिल्लादिनि
भन्-इ-कन	भन्-य्-ओ	लमचुल्थ-यानि	पन अब	माछा	माद्-द	ग -इ	अधिल्लो-आदिनि
भन्-पूकाकृ.-सम्प्रका	भन्-भूका.-एव.पु.	लामचुल्ठे-स्त्री.	पनि अब तल	माछा	मा-पूकाकृ	जा-स्त्री.भूका.	अधिल्लो-बव.पु.दिन

भनेर भन्यो लमचुल्ठेनि पनि तल अधिल्ला दिन माछा मार्न गई ।

दुलाल्लि घर गइ ।

dulalli g^hΔΓΔ gΔi

दुलाल्लि	घर	गइ
दुलाल् -लि	घर	ग -इ
दुलाल -स्त्री.	घर	जा -भूका.स्त्री.
दुलाल्ली घर गई ।		

वाक्यतात्त्विक अभिलक्षणका आधारमा लिङ्ग भेद

अछामी भाषामा व्युत्पादनका आधारमा अचिन्हित नाम पद पनि सङ्गतिको कारणले लिङ्गभेद हुन्छ । यस प्रकारको विशेषता उद्देश्य र विधेयको सङ्गति, विशेषण र विशेष्यको सङ्गति, कोटिकरको प्रयोग आदिका आधारमा लिङ्गभेद पाइन्छ ।

उद्देश्य र विधेयको सङ्गति

अछामी भाषामा उद्देश्य कर्ता र विधेय क्रिया बिच लिङ्ग, पुरुष, आदर जस्ता व्याकरणात्मक कोटिका रूपमा सङ्गति पाइन्छ । नाममा आधारित पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गको कोटि पनि उद्देश्य र विधेयको सङ्गतिबाट स्पष्ट हुन्छ, जस्तै :

क. छोर्याटि रोइ ।	ख. छोर्याटो रोयो ।
ts ^h ort̪i roi	ts ^h orto rojo
छोर्याटि	छोर्याटो
छोर् -याट् -इ	छोर्-याट् -ओ
छोर् -युवा -स्त्री.	छोर्-युवा -एव.पु.
युवती रोइ ।	केटो रोयो ।
रोइ	रोयो
रो-इ	रो -य्-ओ
रो-भूका.स्त्री.	रो-भूका.-एव.पु.

माथिका उदाहरणमा कर्ता पुलिङ्गी हुँदा क्रिया पनि पुलिङ्ग भएको छ भने कर्ता स्त्रीलिङ्ग हुँदा क्रिया पनि स्त्रीलिङ्ग भएको छ । माथिका वाक्यमा छोर्याटि 'युवती' स्त्रीलिङ्ग हो भने छोर्याटो 'युवा' पुलिङ्ग हो । यस भाषाका मानवत्तर नाममा गाइ बाहेक अन्य वाक्यको सङ्गतिमा पुलिङ्ग मात्र हुन्छ, जस्तै :

छडे पटिनि भैसा भया भेडा भया घर पन बन्यो भेडा भैसा बाखा पाठा अनाज पानि सब अनमयधनमय भयो ।

ts^hΔqe pət̪ini b^hΔⁱsa b^hΔja b^heq̪a b^hΔja g^hΔΓΔ pənΔ bənjo b^heq̪a b^hΔⁱsa

bak^hra pət̪^ha ΔnadzΔpani sΔbΔ ΔnΔmΔjΔd^hΔnΔmΔjΔ b^hΔjo

छडे पटिनि भैसा भया भेडा भया घर पन

छड्-ए पटिनि भैसा भ-य्-आ भेडा भ-य्-आ घर पन

छर्-पूकाकृ. नायो. भैसी हु-भूका.- भेडा हु-भूका.-बव घर पनि

बन्यो भेडा भैसा बाखा पाठा अनाजपानि सब अनमयधनमय भयो

बन्-य्-ओ भेडा भैसा बाखा पाठा अनाज पानि सब अनमय-धनमय भ-य्-ओ

बन्-भूका.- भेडा भैसी बाखा पाठा अन्न पानि सबै अन्नमय-धनमय हु-भूका-एव.पु.

छरेपछि भैसा बाखा पाठा अन्नपानी सब राम्रो भयो ।

माथिको वाक्यमा भैसा 'भैसी' मानवेतर नाम पदले वाक्यमा पुलिङ्गीको क्रिया पद लिएको छ ।

विशेष्य र विशेषणको सङ्गतिमा लिङ्ग भेद

अछामी भाषामा मानवीय नाममा विशेष्य र विशेषणको सङ्गतिमा लिङ्गभेद हुन्छ, जस्तै :

अब कोइ राम्डो छोर्याटो धेक्या छि उइका जान पाआ भन्या छोर्यासट्टि सम्जन्छन् ।

AbA koi ramdo ts^horjato d^hekja ts^hi uika dzanu paa b^hanja ts^horjatti
sAmDzAnts^hAn

अब	कोइ	राम्डो	छोर्याटो	धेक्या	छि उइका
अब	क-इ	राम्-ड्-ओ	छोर्-याट्-ओ	धेक्-या	छि उ-इ-का
अब	सर्व.-अवधाप्र.	राम-विशे.- एव.पु.	छोर्-युवा- एव.पु.	देख्-पूकाकृ.	उ-अवधाप्र.- सम्बका.
जान	पाआ	भन्या	छोर्याटि	सम्जन्छन्	
जा-नु	पा-आ	भन्-न्या	छोर्-याट्-इ	सम्ज-छ्	
जा-पूकाकृ.	पाउ-पुकाकृ.	भन्-पूकाकृ.	छोर्-युवा-स्त्री.	सम्भ-योक्रि.- बव.	

अब राम्रो युवक देख्न बितिकै उसँग विवाह गर्ने सोच्छन् युवतीहरू ।

मेरि दि लम्चुल्याकनि कि तँ मैकन लैजा कि तँ उदि आइजा भन्या पटिनि ।

meri di lamtsult^hAjani ki tã ma^hkAnA la^hdza ki tã udi aidza b^hanja pAtini

मेरि	दि	लम्चुल्यानिकि	तँ	मैकन	लैजा	कि	तँ	एदि
म.ए ^h -इ	दि	लम्चुल्ट -यानिकि	तँ	मै-कन	लैजा	कि	तँ	उद्-इ
म.तिर्यक्.स्त्री.एव	दिदी	लामचुले - स्त्री.संयो	तँ	म- सम्प्रका	लिजा	संयो.	तँ	तल- स्त्री.

आइजा भन्या पटिनि

आइ-जा भन्-न्या पटिनि

आइ-जाभन्-पूका नायो.

लम्चुलेनी दिदी कि रूखबाट तल आउनुहोस् हैन भने मलाई पनि लिनुहोस् भनेपछि ।

माथिका वाक्यमा छोर्याटो युवा पुलिङ्ग र दि दिदी नाम स्त्रीलिङ्ग हुन् भन्ने कुरा यी पदले लिएका पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गका विशेषणबाट पुष्टि हुन्छ । विशेषण र विशेष्यको सङ्गतिमा मानवत्तर गाईमा पनि लिङ्गभेद पाइन्छ ।

ठुलो बल्ल पानि खान गयो

t^hulo bɔlɔɔ pani k^hanɔ gɔjɔ

ठुलो	बल्लपानि	खान	गयो
ठुल् -ओ	बल्ल पानि	खा -न	ग -य् -ओ
ठूल् -एव.विशे.	गोरु पानी	खा -पूकाकृ.	जा -भूका. -एव.
ठुलो बल्ल पानी खान गयो ।			

ननि गाइ मेला म्मि छ ।

nani gai mela mmo ts^hɔ

नानि गाइ	मेला म्मि	छ
नानि गाइ	मेला म्-इ	छ
सानो गाई	बारी अधिका.-स्त्री.	योक्रि.अभूत.

सानो गाई मेलामा छ ।

कोटिकारको प्रयोग

नामिक पदमा व्याकरणिक सम्बन्ध कायम गर्नका लागि आउने स्वतन्त्र शब्दलाई कोटि भनिन्छ । अछामी भाषामा मानवीय नाम पदका जना र जनि कोटिकारमा लिङ्गभेद पाइन्छ, जस्तै :

तिन जना मान्छे, भेटायो तिनु तिनै जनालाई मार्योरे तिनको रगतसगत खायो ।

tina dzana mants^he b^hetajɔ tinu tinɔⁱ dzanalai marjore tinɔko

rɔgɔtɔsɔgɔtɔ k^hajɔ

तिन जना	मान्छे	भेटायो	तिनु तिनै	जनालाई
तिन जन्-आ	मान्छे	मान्छे भेट्-आ-यो	तिनी तिन-ऐ	जन्-आ-लाई
तिन जन्-बव.पु.	मान्छे	भेट्-आगम-भूका.- एव.पु.	तिन-अवधाप्र	जन्-बव.पु.- कर्मका.
तिनको	मार्यो	रे	रगतसगत	खायो
तिन-क-ओ	मर्-य-ओ	रे	रगत-सगत	खा-य्-ओ
तिनि.सम्बका.		सयो	रगत-दित्व.	खा-भूका.- एव.पु.

तिन जना मान्छे, भेटायो तिनी तिनै जनालाई मारेर तिनको रगतसगत खायो ।

आज् सात जनि रोप्यारिल रोपिन

adz sata dzani ropnjarila ropina

आज	सात	जनि	रोप्यारिल	रोपिन
आज	सात	जन् -इ	रोप्यारि-ल	रोप् -इ -न
आज	सात	जन् -स्त्री.	रोपार्नी -कका.	रोप्-स्त्री. -बव.

आज सात जनी रोपार्नीले रोपिन ।

मानवेतर नामका साथ आउने कोटिकार भने लिङ्गका आधारमा रूपायन हुँदैन, जस्तै :

बाउजिउ ल एक हातो केला ल्याया ।

baudziula ek hato kela ljaja

बाउजिउ	ल	एक हातो केला	ल्याया
बाउजिउ	ल	एक हात्-ओ केला	ल्या -य् -आ
बुवा	कका.	एक हात-एव. केरा	ल्याउ -भूका. -आदर

बुवाले एक हातो केरा ल्याउनुभयो ।

उनल बाडि उडो एक राँड्या मल हाल्या ।

unala baḍi ma ek rāṅja mala halja

उनल	बाडिउडो	एक	राँड्या	मल	हाल्या
उ-न -ल	बाडि उड्-ओ	एक	राँड्या	मल	हाल् -या
उ-बव.-कका.	बारी अधिका.-	एक	ठुलो डोको	मल	हाल् -भूका.
	एव.				

उनले बारीमा एक ठुलो डोको मल हाले ।

विशेषणमा लिङ्ग

अछामी भाषामा मानवीय नामका साथमा आउने विशेषणको लिङ्गभेद हुन्छ । यस्तो लिङ्गभेद ओकारान्त, उकारान्त र केही अन्य विशेषणमा वाक्यतात्त्विक अभिलक्षणबाट स्पष्ट हुन्छ ।

ओकारान्त विशेषणमा लिङ्ग भेद

रूपायनबाट विशेषणमा लिङ्गभेद छुटिन्छ । मूलतः ओकारान्त र केही उकारान्त विशेषण पुलिङ्गी नामका साथ आउँछन् भने इकारान्त विशेषण स्त्रीलिङ्गी मानवीय नामका साथमा आउँछन् । यसरी ओकारान्त र केही उकारान्त विशेषण इकारान्त रूपमा बदलिनु नै अछामी भाषामा विशेषणको लिङ्गभेद हो, जस्तै :

ओकारान्त विशेषणको लिङ्गका आधारमा रूपायन

मूल विशेषण	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	नेपाली
कालो	कालो	कालि	कालो
धौलो	धौलो	धौलि	सेतो
नौलो	नौलो	नौलि	नयाँ
कैलो	कैलो	कैलि	कैलो
खैरो	खैरो	खैरि	खैरो
निलो	निलो	निलि	निलो
नेप्टो	नेप्टो	नेप्टि	चेप्टो

पुलिङ्गी रूप मानवीय पुलिङ्गी नामका साथ आउँछ भने स्त्रीलिङ्ग बोधक रूप मानवीय स्त्रीलिङ्गी नामका साथ आउँछ, जस्तै :

मेरा जेठा दाजु बम्बै छन् ।

mera dze^ha dadzu bambaⁱ ts^han

मेरा	जेठा	दाजु	बम्बै	छन्
मेर्-आ	जेठ्-आ	दाजु	बम्बै	छ -न्
म.तिर्यक्-आदर	जेठो-पु.	दाजु	बम्बै	योक्रि.अभूत.-आदर.

मेरा जेठा दाजु बम्बै छन् ।

मेरि जेठि बौजु धारा गइन्

meri dze^hi ba^udzu d^hara gaⁱna

मेरि	जेठि	बौजु धारा	गइन्
म -एर्-इ	जेठ्-इ	बौजु धारा	ग -इ -न्
म -तिर्यक्-स्त्री.	जेठो-स्त्री	भाउजु धारा	जा-भूका.स्त्री.-आदर.

मेरी जेठी भाउजु धारा गइन् ।

अन्य विशेषणमा लिङ्ग भेद

ओकारान्त, इकारान्त र उकारान्त बाहेकका अन्य विशेषण मानवीय नामका साथ आउँदा अछामी भाषामा लिङ्गका दृष्टिले अचिन्हित भई लिङ्ग बोध हुन्छ, जस्तै :

खराब लोग्‍न्या ल खराब बैकिनि पाउँछ

$k^h\Lambda rab\Delta lognjala\ k^h\Lambda rab\Delta baikini\ pa\ddot{u}ts^h\Delta$

खराब लोग्‍न्या ल	खराब	बैकिनि	पाउँछ
खराब लोग्‍न्या ल	खराब	बैकिनि	पा-उँ-छ
खराब लोग्‍ने कका.	खराब	आइमाई	पा- साअभूत .-योक्रि.

खराब लोग्‍ने मान्छेले खराबै आईमाई पाउँछ ।

क्रिया विशेषणमा लिङ्गभेद

अछामी भाषामा स्थानिक क्रियाविशेषणमा लिङ्गभेद पाइन्छ । स्त्रीलिङ्गी क्रियाविशेषणमा इ प्रत्यय लाग्छ भने पुलिङ्गीमा ओ लाग्दछ, जस्तै :

उटि बा खान लाग्यो भदयो एक सर्को पुडो लियो ए भदयो सर्को ओडो ल्यायो भदयो ।

$u\ddot{t}i\ ba\ k^h\Lambda na\ la\ddot{g}io\ b^h\Lambda djo\ ek\ sa\ddot{r}ko\ pu\ddot{d}o\ lijo\ b^h\Lambda djo\ ek\ sa\ddot{r}ko\ o\ddot{d}o\ lja\ddot{y}o\ b^h\Lambda djo$

उटि	बा	खान	लाग्यो	भदयो	एक	सर्को
उटि	बा	खा-न	लाग्-य्-ओ	भद् य्-ओ	एक	सर्क-ओ
अनि	बुवा	खा-पूकाकृ.	लाग्-भूका.-	अज्ञात	एक	सियो-एव
			एव.पु.			
पुडो	लियो	भदयो	एक	सर्को	ओडो	ल्यायो
पुड्-ओ	लि-	य्-ओ	भद् य्-ओ	एक	सर्क-ओ	ओड्-ओ
पर-एव.पु.	ले-भूका	अज्ञात	एक	सियो-एव	क्रिवि-एव.पु	ल्याउभूका.-
						एव.पु.

भदयो

अज्ञात

बा खाना खान लागेको बेला उसले एक सियो जोतेछ ।

छोर्याटि घर है ओडि आइ

ts^hor̥ti g^hΔrΔ hΔI oɟi ai

छोर्याभटि घर है ओडि आइ

छोर् -याट् -इ घर है ओङ्-इ आइ

छोर् -युवा -स्त्री. घर अपाका. क्रिवि-स्त्री. आइ

युवती घरबाट वर आई ।

कृदन्तमा लिङ्ग भेद

क्रियाको जुन रूपको प्रयोग अन्य शब्द नाम, विशेषण आदि सरह हुन्छ त्यसलाई कृदन्त भनिन्छ (तिवारी, २०२० : १६२) । अछामी भाषामा स्त्रीलिङ्गी कृदन्तमा इ प्रत्यय र पुलिङ्गी कृदन्तमा ओ प्रत्यय लाग्छ, जस्तै :

छोर्याटि काम हद्दि छि

ts^hor̥ti kama hΔdts^hi

छोर्याटि काम हद्दि छि

छोर्-याट् -इ काम हद् -द् -इ छ् -इ

छोर्-युवा -स्त्री. काम गर् -पूकाकृ. -स्त्री. योक्रि-स्त्री

युवती काम गर्दै थिई ।

छोर्याटो काम हद्दो छियो ।

ts^hor̥to kama hΔdts^hijo

छोर्याटो काम हद्दो छियो

छोर् -याट् -ओ काम हद् -द् -ओ छि -य् -ओ

छोर् -युवा -एव.पु. काम गर -पूकाकृ.-एव.पु. थि -भूका. -एव.पु.

केटो काम गर्दै थियो ।

निष्कर्ष

अछामी भाषाका लिङ्गभेदको प्रभाव नाम, विशेषण, क्रियाविशेषण र कोटिकरमा रहेको पाइन्छ । सर्वनाममा सन्दर्भअनुसार लिङ्गान भेद भए पनि निरपेक्ष रूपमा भने सर्वनामले लिङ्ग व्यक्त गर्न सक्दैन । अछामी भाषाका मानवीय नाममा स्त्रीलिङ्ग र

पुलिङ्गभेद पाइनुका साथै मानवेत्तर गाईमा पनि स्त्रीलिङ्गको भेद पाइन्छ । अन्य मानवेत्तर नाममा भने लिङ्गभेद पाइँदैन । यस भाषामा इ, नि, इनि, यानि, लि, प्रत्यय पुलिङ्ग नाममा जोडिदा स्त्रीलिङ्ग बन्छ । उद्देश्य र विधेयको सङ्गति, विशेषण र विशेष्यको सङ्गति र मानवीय जना र जनि कोटिकरको सङ्गतिमा लिङ्गभेद पाइन्छ । ओकारान्त र केही उकारान्त विशेषण पुलिङ्गी नामका साथ आउँछन् भने इकारान्त विशेषण स्त्रीलिङ्गी मानवीय नामका साथमा आउँछन् । यसरी ओकारान्त र केही उकारान्त विशेषण इकारान्त रूपमा बदलिनु नै अछामी भाषामा विशेषणको लिङ्गभेद हो । ओकारान्त, इकारान्त र उकारान्त बाहेकका अन्य विशेषण मानवीय नामका साथ आउँदा अछामी भाषामा लिङ्गका दृष्टिले अचिन्हित भई लिङ्ग बोध हुन्छन् । यस भाषामा नेपालीभन्दा भिन्न स्थानिक क्रिया विशेषण ओडो (पु.) - ओडि (स्त्री.), मानवीय कोटिकर जनो (पु.)- जनि (स्त्री.) र सांस्कृतिक रूपमा गाईलाई हिन्दु धर्ममा पूजा गरिने हुनाले लिङ्गभेद गरिएको पाइन्छ ।

संक्षेपीकृत सूची

अधिका.	-	अधीकरण कारक
अभूत.	-	अभूतकाल
अवधाप्र.	-	अवधारणात्मक प्रत्यय
इच्छाभा.	-	इच्छार्थक भाव
एव.	-	एकबचन
कका.	-	कर्ताकारक
कर्मका.	-	कर्मकारक
क्रिवि.	-	क्रियाविशेषण
तिर्यक.	-	तिर्यक कारक
दित्व.	-	दित्व प्रक्रिया
नायो.	-	नामयोगी
निपा.	-	निपात
पु.	-	पलिङ्ग
पूका.	-	पूरकापेक्षी क्रिया
पूकाकृ.	-	पूरकापेक्षी क्रिया
बव.	-	बहुबचन
भूका.	-	भूतकाल
योक्रि.	-	योजक क्रिया
विशे.	-	विशेषण
संयो.	-	संयोजक
सम्प्रका.	-	सम्प्रदान कारक
सम्बका.	-	सम्बन्ध कारक
सर्व.	-	सर्वनाम
साअभूका.	-	सामान्य अभूत काल
स्त्री.	-	स्त्रीलिङ्ग

सन्दर्भ कृतिसूची

- अधिकारी, जितानन्द (२०६४). अछामी मागल गीतको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण. एम.ए. शोधपत्र. कीर्तिपुर : त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- आचार्य, भागवत (२०५३). उच्चारणका आधारमा नेपालीका भाषिकाको निर्धारण. एम.ए. शोधपत्र. कीर्तिपुर : त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- उपाध्याय, खगेन्द्र प्रसाद (२०६१). अछामी गालीको अध्ययन. एम.ए. शोधपत्र. कीर्तिपुर : त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- (२०७२). अछामी भाषिका र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन. विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध. कीर्तिपुर : त्रि.वि. मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय ।
- उपाध्याय, जनकदत्त (२०६४). अछामी लोककथाको संरचनात्मक अध्ययन. एम.ए. शोधपत्र. कीर्तिपुर : त्रि.वि. केन्द्रीय विभाग ।
- घोडासैनी, खगेन्द्र प्रसाद (२०६४). अछामी भाषिकाको कोश. एम.एड. शोधपत्र, कीर्तिपुर : त्रि.वि. नेपाली शिक्षा विभाग ।
- जिल्ला पार्श्व चित्र अछाम* (२०६०). अछाम : अछाम जिल्ला विकास समिति ।
- ढकाल, ऋषिराज (२०६५). अछामी भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन. एम.एड. शोधपत्र. सुर्खेत : त्रि.वि. नेपाली शिक्षा विभाग, सुर्खेत क्याम्पस शिक्षा ।
- ढकाल, रामचन्द्र (२०६५). अछाम बड्डिसेराको स्थानीय भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन. एम.एड. शोधपत्र. सुर्खेत : त्रि.वि. नेपाली शिक्षा विभाग, सुर्खेत क्याम्पस, शिक्षा ।
- ढुङ्गाना, लावन्य प्रसाद (२०५३). आधारभूत शब्दावलीका आधारमा नेपालीका भाषिकाको निर्धारण. एम.ए. शोधपत्र. कीर्तिपुर : त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- तिमिल्सिना, नरेन्द्रराज (२०६८). अछाम कुइँका क्षेत्रमा बोलिने स्थानीय भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन. एम.एड. शोधपत्र. सुर्खेत : त्रि.वि. नेपाली शिक्षा विभाग सुर्खेत क्याम्पस शिक्षा ।
- तिमिल्सिना, यमनाथ (२०५०). संख्या तथा सार्वनामिक शब्दका आधारमा नेपालीका भाषिकाको निर्धारण. एम.ए. शोधपत्र. काठमाडौँ : त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- तिवारी, भोलानाथ (२०२०). *भाषा विज्ञान कोश*. वाराणसी : ज्ञानमण्डल लिमिटेड ।
- निरौला, यज्ञेश्वर (२०५०). क्रियाको रूप तत्त्वका आधारमा नेपालीका भाषिकाको निर्धारण. एम.ए. शोधपत्र. कीर्तिपुर : त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- न्यौपाने, तारा प्रसाद (२०५९). सान्तडी भाषिका : एक अध्ययन. एम.एड. शोधपत्र. काठमाडौँ : त्रि.वि. नेपाली शिक्षा विभाग महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल ।

- पाण्डे, रामचन्द्र (२०६७). अछाम आठ सय क्षेत्रमा बोलिने स्थानीय भेद र स्तरीय नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन. एम.एड. शोधपत्र. सुर्खेत : त्रि.वि. नेपाली शिक्षा विभाग सुर्खेत क्याम्पस शिक्षा ।
- पोखरेल, बालकृष्ण (२०५५). *राष्ट्रभाषा*. ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
- पोखरेल, माधव प्रसाद (२०५६). *नेपाली वाक्य व्याकरण*. काठमाडौं : एकता बुक्स ।
- बन्धु, चूडामणि (२०३६). *नेपाली भाषाको उत्पत्ति*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- वजगाई, योगेन्द्र (२०६२). अछाम जिल्लामा प्रचलित टुक्काको अध्ययन. एम.ए. शोधपत्र. कीर्तिपुर : त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर ।
- शाह, अभिलाल (२०६६). अछामी भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटि. कीर्तिपुर : इन्टेलिक्चुअल्ज बुक प्यालेस ।
- शाह, जीतेन्द्र कुमार (२०६६). अछाम वैद्यनाथ क्षेत्रमा बोलिने स्थानीय भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटि बिचको व्यतिरेकी विश्लेषण. एम.एड. शोधपत्र. सुर्खेत : त्रि.वि. नेपाली शिक्षा विभाग सुर्खेत क्याम्पस शिक्षा ।
- शाह, सुरत बहादुर (२०४५). फारखण्ड वैद्यनाथ क्षेत्र अछाम एक चिनारी. काठमाडौं : श्रीमती विमला शाह ।
- (२०६५). *अछामका चाडपर्व*. अछाम : श्री वैद्यनाथ क्षेत्र प्रकाशन समिति, कालिमाटी ।
- (२०६७). "प्रकृति, पुराण, इतिहास र संस्कृतिको थलो अछाम सम्पदा." *नेपाल*. वर्ष १ अङ्क ४, पृ. ७(२९) ।
- शाही, मिन बहादुर (२०६८). मानक नेपाली भाषा र अछाम विरपथ क्षेत्रमा बोलिने भाषिक भेदको तुलनात्मक अध्ययन. एम.एड. शोधपत्र. सुर्खेत : त्रि.वि. नेपाली शिक्षा विभाग सुर्खेत क्याम्पस शिक्षा ।
- शाही, हर्क बहादुर (२०५५). अछामी भाषिका : एक अध्ययन. एम.एड. शोधपत्र. काठमाडौं : त्रि.वि. नेपाली शिक्षा विभाग, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल ।
- (२०६६). "स्तरीय नेपाली र अछामी भाषिकाका नामिक पदावलीहरू. *शिक्षा*. ७४, पृ. ७४-८६ ।
- (२०७०). अछामी भाषाको अध्ययन. विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध. काठमाडौं : नेसंवि ।
- सिजापति, राम विक्रम (२०५०). जुम्ली भाषिकाको वर्णनात्मक अध्ययन. विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध. काठमाडौं : त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- सुवेदी, राजाराम (२०५८). *अछामको इतिहास*. अछाम : वैद्यनाथ क्षेत्र प्रकाशन समिति ।
- सोडारी, हिक्मत बहादुर (२०६७). अछामी भाषिकामा रहेका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन. एम.ए. शोधपत्र. काठमाडौं : नेपाली विभाग, रत्न राज्य क्याम्पस, प्रदर्शनी मार्ग ।
- स्वार, पहलमान सिंह (२०३३). *लालुभागा*. अछाम मटेना : तारा मान सिंह स्वार ।

- Blair, F. (1990). *Survey on a shoestring- A manual for small.scale language surveys*. Arlingtton: SIL and University of Texas.
- Lewis, M.P. (2009). *Ethnologue: Languages of the World* (16th edition). (Editor, ed.). USA: SIL International.
- Lyons, J. (1971). *Introduction to theoretical linguistics*. London: Cambridge University Press.
- Nepal, G.O. (2012). *National population and housing census 2011*. Kathmandu: Government of Nepal, National Palanning Commission Secretariat, CBS.
- Pokheral, M.P. (2012). A sociolinguistic survey of Dotayali, Achhami, Baitadeli and Darchuleli (Far Western Development Region). Kathmandu: Linguistic Survey of Nepal (LinSuN), Central Department of Lingustics, T.U.